

Faiq Ələkbərli

(əvvəli ötən sayımızda)

Tanınmış fəlsəfə tarixçisi, f.e.d. Elmira Zamanovanın (1933-2016) da fəlsəfə tarixinə aid yaradıcılığı hər iki dövrü (SSRİ və müstəqillik dövrü) əhatə etmişdir. O, "Çağdaş Türkiyədə estetik fikir: əsas problemlər və təmayüllər", "İsmail Tunali - Türkiyədə ontoloji estetikanın görkəmli nümayəndəsi", "Türk estetikası: tarixi və müasir inkişafı", "XX əsr Azərbaycan romantizminin estetikası", "XIX-XX əsrlərin əvvəllərində Azərbaycanda estetik fikir" və digər əsərlərində milli fəlsəfi və ictimai fikir tariximizə aid qiymətli tədqiqatlar aparmışdır.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından prof. Rafail Əhmədlinin də bir çox əsərləri vardır. O, "Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi: türkçülük, müasirlik, islamçılıq" (2007), "Mirzə Kazımbəyin ictimai fikirləri" (2012), "Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi" (2008), "Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi görüşləri" (2005), "Mirzə Bala Məhəmmədzadənin ictimai-siyasi görüşləri" (2017) və digər əsərlərində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır. Fəlsəfə tarixi tədqiqatçısı, f.ü.f.d., dos. Müstəqil Ağayev də Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid bir çox qiymətli əsərlər yazmışdır. O, "Məhəmməd Əmin Rəsulzadə" (2006), XX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikrində din problemi" (2008), "Azərbaycan demokratik fikrində insan konsepsiyası" (2009), "Hüseyn Cavidin dünyagörüşü" (2005), "Azərbaycan ictimai fikrində milli məsələ" (2007), "Müasir Azərbaycan fəlsəfi tədqiqatçıları" və digər əsərlərində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır.

Çağdaş dövrdə Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini

ci əsərlərini və həmin əsərlərdə yaşamış mütəfəkkirlərimizdən M.F.Axundzadə, N.Nərimanov, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyli və başqalarının mədəni-fəlsəfi irsini işıqlandırmağa çalışmışdır.

Fəlsəfə elmləri doktoru, prof. İlham Məmmədzadə də bir çox əsərlərində Azərbaycan xalqının milli fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə müəyyən qədər müraciət etmişdir. Məsələn, o, "Vətəndaş cəmiyyəti və milli ideologiya: Azərbaycanda siyasi prosesin fəlsəfəsi", "Siyasi etika", "Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfinin aktuallığı haqqında" (2009), "Bir daha fəlsəfə haqqında" (2012), "Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirinin fəlsəfəsi və almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması" və digər əsərlərində fəlsəfi-ictimai fikir tariximizlə bağlı araşdırmalar aparmışdır.

iki cildində ən qədim dövrlərdən XVIII əsrdə daxil olmaqla Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi hərtərəfli şəkildə və akademik üslubda araşdırılmışdır.

Kitabın 1-cildinin "Azərbaycanda fəlsəfi fikrin yaranması və inkişafı (Qədim dövrdən b.e.-nin VIII-srinədək)" adlanan ilk fəslində zərdüştlikdən, zurnizmə, mağların təlimindən, şamanizmə, Göy Tanrıçılıqdan bəhs olunur. Eyni zamanda, bu fəslə Mani və Manilikdən, Məzdək və Məzədkillikdən də hərtərəfli şəkildə bəhs olunmuşdur. Kitabın "VII-X əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfəsi" adlanan 2-ci fəslində isə öncə Azərbaycanda İslam dininin yayılması və onun ilk təbliğatçılarından, daha sonra da Əli ibn Harun əz-Zəncanidən «İxvan əs-Səfa və

fəslində Şəms Təbrizi, Nəsred-din Tusi, Məhəmməd Təbrizi, Əsireddin Əbhəri, Əvhədi Marağayi, Mahmud Şəbüstəri, Fəzlullah Nəimi, İmadəddin Nəsimi, Şəms Məğribi, Qasimi-Ənvar, Seyyid Yəhya Bakuvü, Yusif Muskuri və M.Füzulinin ictimai-siyasi və fəlsəfi irsindən bəhs olunmuşdur. Kitabın 2-ci cildinin "XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfi və ictimai fikir" adlanan ikinci fəslində isə Y.Qarabaği, Saib Təbrizi və Zeynalabidin Şirvaninin ictimai-siyasi və fəlsəfi irsi araşdırılmışdır.

Ümumilikdə, həm Azərbaycan Türk dilində, həm də rus dilində nəşr olunan çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin ilk iki cildi bəzi cüzi istisnalarla, Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından olduqca əhəmiyyətli və mü-

tarixinin inkişaf yolları üç istiqamətdə təhlil edilmişdir: 1) Azərbaycanda Şərqlə-İslam-Türk mədəniyyəti və fəlsəfəsinin davamı; 2) Azərbaycanda Qərbi-Avropa mədəniyyəti və fəlsəfəsinin təşəkkülü; 3) Azərbaycanda Şərqlə-İslam-Türk mədəniyyəti və Qərbi-Avropa mədəniyyətinin "sintezi" problemi və həll yolları. F.Ələkbərlinin üçcildliyin ikinci cildində isə XX əsr Quzey Azərbaycan Türk fəlsəfi fikrinin inkişaf yollarından və bu fəlsəfi fikrin tanınmış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin dünyagörüşlərindən bəhs olunur. Müəllif kitabın ikinci cildində Quzey Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf yollarını üç istiqamətdə təhlil edib: 1) Milli-demokratik və siyasi-fəlsəfi ideya cərəyanları: türkçülük/azərbaycançılıq, müasirlik və islamçılıq; 2) Marksizm-

Azərbaycan Türk fəlsəfəsi və mədəniyyəti Çağdaş tədqiqatlara bir baxış

Son illərdə AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Faiq Ələkbərlinin "Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi. XIX-XX əsrlər" adlı üçcildliyi nəşr olunub ki, bu əsərlər Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin XIX-XX əsrlərini və həmin əsərlərdə yaşamış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin mədəni-fəlsəfi irsini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Xüsusilə də, çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin həmin əsərləri özündə əhatə edəcək 3-cü və 4-cü cildlərinin hələlik, nəşr olunmadığı bir dövrdə F.Ələkbərlinin üçcildlik kitabının əhəmiyyətinin vacibliyi danılmazdır...

rixini araşdıran mütəxəssislərdən biri də fəlsəfə elmləri doktoru Arzu Hacıyevdir. O, "Nəriman Nərimanovun din haqqında fəlsəfi düşüncələri" (1998), "Şərqdə hermenevtika. Fəlsəfə tarixi kontekstində" (2006), "Akademik Heydər Hüseynov" (2015), "Azərbaycan mütəfəkkirləri zamanın kontekstində: hermenevtik təcrübələr" (2017) və digər əsərlərində Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinə aid dəyərli araşdırmalar aparmışdır. Xüsusilə də, A.Hacıyeva "Azərbaycan mütəfəkkirləri zamanın kontekstində: hermenevtik təcrübələr" əsərində əsasən fəlsəfi fikri tariximizin 19-20-

Dörd cildlik nəzərdə tutulmuş, ancaq indiyə qədər iki cildi nəşr olunmuş "Azərbaycan fəlsəfə tarixi" kitabı Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından qiymətli əsərlərdir. Çünki bu iki cildə qədim dövrlərdən 19-cu əsrə qədərki Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi, Azərbaycan Türk mütəfəkkirləri əsaslı və akademik şəkildə tədqiq olunmuşdur. Hər halda müstəqilliyimizin bərpasından sonra əməkdar elm xadimi, fəlsəfə elmləri doktoru Zümrüd Quluzadənin rəhbərliyi altında yazılmağa başlayan "Azərbaycan fəlsəfə tarixi" dörd cildliyinin nəşr olunmuş ilk

Xüllan əf vəfa» cəmiyyətinin ideoloqlarından biri kimi, söz açılmışdır. Eyni zamanda, bu fəslə Məhəmməd Bakuvinin fəlsəfi baxışları da ayrıca təhlil olunmuşdur. Kitabın "XI-XII əsrlərdə Azərbaycan fəlsəfəsi" adlanan 3-cü fəslində isə Xətib Təbrizi, Eynəliqızat Miyanəci, Yusif TahirXoylu, Məhsəti Gəncəvi, Ə.Bəhmənyar, Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi, Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvinin dünyagörüşü ayrı-ayrılıqda geniş şəkildə təhlil və təfsir olunmuşdur.

Çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin 2-ci cildinin "XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai fikir" adlanan ilk

kəmməl əsərlərdir. Ümid edirik ki, Azərbaycan xalqının fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin 19-20-ci əsrlərini və bu dövrdə tanınmış mütəfəkkirlərini özündə əhatə edəcək 3-cü və 4-cü cildlər də yaxın zamanlarda nəşr olunacaqdır.

Son illərdə AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Faiq Ələkbərlinin "Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi. XIX-XX əsrlər" adlı üçcildliyi nəşr olunub ki, bu əsərlər Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin XIX-XX əsrlərini və həmin əsərlərdə yaşamış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin mədəni-fəlsəfi irsini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Xüsusilə də, çoxcildlik "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"nin həmin əsərləri özündə əhatə edəcək 3-cü və 4-cü cildlərinin hələlik, nəşr olunmadığı bir dövrdə F.Ələkbərlinin üçcildlik kitabının əhəmiyyətinin vacibliyi danılmazdır.

Faiq Ələkbərlinin "Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi. XIX-XX əsrlər" adlı üçcildliyinin birinci cildində Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir

leninizm ideologiyası: milli təmayüçülük və beynəlmillətçilik; 3) Milli maarifçilik fəlsəfəsi: realizm və romantizm. Faiq Ələkbərlinin üçcildliyin üçüncü cildində XX əsr Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi fikrinin inkişaf yollarından və bu fəlsəfi fikrin tanınmış Azərbaycan Türk mütəfəkkirlərinin dünyagörüşlərindən bəhs olunur. Müəllif burada Güney Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixinin inkişaf yollarını üç istiqamətdə təhlil etmişdir: 1) Milli-demokratik və siyasi-fəlsəfi ideyaların sintezi; 2) Milli maarifçilik və ictimai-fəlsəfi ideyalar; 3) İslam fəlsəfəsi və islamçılıq.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra nəşr olunan "Fəlsəfə" ya da "Fəlsəfinin əsasları" kitablarının əksəriyyətində anlayış olaraq "Azərbaycan fəlsəfəsi", "Azərbaycan fəlsəfə tarixi"ndən istifadə olunur ki, çox zaman burada konkret hansı xalqın fəlsəfəsindən ya da fəlsəfə tarixindən söz açılması anlaşılmır. Daha doğrusu, bu kimi kitablardan əsasən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, "Azərbaycan fəlsəfəsi" adı altında xaosluq ya da qarışıq bir fəlsəfə tarixi şüurlara yeridilir.

(ardı gələn sayımızda)